

TÜRKÇEDE *ok/ök* KUVVETLENDİRME (İNTENSİVUM) EDATI ÜZERİNE

ZEYNEP KORKMAZ

Türkçede, metinleri elimizde bulunan en eski devirlerden bugüne kadar, türlü kuvvetlendirme vazifeleri görmek üzere *takı* (*dağı, dahu, dahi, daha, da, tağın*), *yme*, *takı yme*, *ok*, *ertiñgü*, *ayığ*, *idi*, *neñ*, *arıtı*, *iñgen*, *igen*, *yine*, *pek*, *aslâ*, *hem... hem*, *ne ... ne*, *bit*, *sun*, *munav* v. b. kelimeler ile, *-ça/-çe*, *-kıñya/-kiñye*, (*-kına/-kine*, *-kıa/-kie*), *-rak/-rek*, *-ma/-me*, *-gak/-gek* (*-kak/-kek*) *-la/-le* *-cı/-çi* gibi türlü ekler kullanılmıştır. Biz bu yazımızda, metinlerde bazan 'edat' bazan da 'ek' durumunda bulunan *ok* kelimesini ele alacağız.

Bilindiği gibi, edatlar (son çekim edatları) cümle içerisinde bir isim, bir isim gurubu ya da isim cinsinden bir kelime ile başka bir kelime arasında geçici ilgi kuran gramer öğeleridir. İsim çekimi ekleri de aynı vazifeyi gören öğeler olduklarına göre, edatlar ile ekler arasındaki fark, bir bakıma, eklerin sonuna getirildikleri kelimeler ile ünlü uyumu bakımından kaynaşıp bir şekil birliği meydana getirmiş olmaları ile izah edilir. Edatlar ise özgür kelimelerdir. Bundan dolayı, ilgili buldukları isimlerin ünlü uyumuna tâbi olmazlar. İsim grubundan kelimeler oldukları halde, kendileri de edat kullanılışları ile isim çekimine girmezler. Ekler ve edatlar kelimeler arasında kurdukları ilginin niteliği bakımından da birbirinden ayrılırlar. Fakat, ekler de edatlar da tek başlarına bir anlam vermezler. Ancak anlamlı kelimeler ile birlikte anlamlı bir ifade kazanırlar.

Bizim burada ele alacağımız *ok* kelimesi de, ilk metinlerde bir edat niteliğindedir. Ancak, bu edat yine ilk metinlerde, ilgili olduğu kelimeden ayrı yazılmış, ünlü ile biten kelimelerden sonra da şekil bütünlüğünü ve yuvarlak ünlüsünü korumuş olmasına rağmen, çok kere o kelimedeki dil benzeşmesi kuralına uyarak, *ok/ök* şekillerinde yazılmak suretiyle, kısmen ekleşme ve kaynaşma durumu da göstermiştir. Fakat bu durum zamanla bir kaide haline gelememiştir. Bugün bile meselâ Özbekçede *-ak/-yak/-naç* (Gabain, A. von, *Özb. Gr.* § 430), Oyrot lehçesinde *ok* (Verbitski, V. I., *Grammatika Altaiskogo*

Yazıka, s. 98), Çuvaşçada ah/eh (Aşmarin, N. İ., *Materiali dlia İzsladovania Çuvaşskogo Yazıka*, Kazan, 1898, s. 230) şekillerinde, ince kelimelerden sonra da hâlâ kalın olarak kullanılmaktadır. Şu halde, *ok* kelimesi, sonradan ekleşmiş olan şekilleri dışında, kısmen ek görünüşlü olan bir edattır. İşte bundan dolayı, yabancı dillerde yazılmış olan bazı gramer kitaplarında o, 'postposition' değil 'partikel' başlığı altında ele alınmıştır (bk. ve krş. Gabain, A. von, *Özb. Gr.* § 21, *Alt. Gr.* § 345 ve ö.t.).

Böylece, tarihî metinlerde ve lehçelerde *ok* özgür, *ok / ök/-ak* kısmen kaynaşmış, *-k/-k* kaynaşmış ve ekleşmiş şekilleri ile kullanılmakta olan ve değişik kuvvetlendirme vazifeleri gören bu edatın Türk dilindeki durumu ve uğradığı vazife kaymaları, üzerinde durulmağa değer niteliktedir.

M. Räsänen, edatın, yukarıda saydığımız bazı lehçelerde ince ünlülü kelimelerden sonra da hâlâ kalın olarak kullanılmakta devam edediğini dikkate alarak, Ramstedt'in aksine, bunun (*Studies in Korean Etymology*, MSFOu 95, s. 175) ilkin *ok* şeklinde olduğunu, *ök*'teki incelenin daha sonraki bir merhaleyi teşkil ettiğini kabul ediyor (*Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Studia Orientalia XXI, Helsinki 1957, s. 248: IV).

§ I. *ok* edatı Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi metinlerinde *ok/ök* şekillerinde pek bol kullanılır. Yalın ya da çekim, iyelik ve çokluk ekleri almış isimler (substantiv) ile, isim hükmünde olan kelimelerden sonra gelerek, cümle içerisinde o ismin anlamını bilhassa belirtme ve kuvvetlendirme vazifesi görür. Edattaki bu kuvvetlendirme vazifesi, onun, etki yaptığı isim ile birlikte kazandığı yeni anlam ifadesine göre: 'de, dahi, bilhassa, bizzat, yine, sırf, yalnız, ancak, ise, ... gelince, aslâ, hep, daimâ' gibi türlü karşılıklar ile gösterilebilir: Kökt. *anda kisre teñri bilig birtük için özüm ök kağan kısdım* 'ondan sonra Tanrı bilgi verdiği için bizzat o hakani ilerlettim' (Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, I, İstanbul, 1936, s. 102, Tny. 6: Kısaltması: *ETY.*); Uyg. *et'özüm ök közünü turur...* 'gerçi vücudum görünmektedir; fakat...' (Gabain, A. v., *Türkische Turfan Texte X*, ADAW. Berlin, 1959, s. 32-461); *süñükleri ök turu kaltı* 'yalnız kemikleri kaldı' (Çagatay, S., *Altun Yaruk'tan İki Parça*, Ankara Üniv. DTCF yayınları, no: 46, Ankara, 1945, s. 618-13; Kısaltması: *AY.*); Kutadgu Bilig'de :

kişi körki söz ol bu söz ök telim ‘insanın süsü sözdür; bu söz ise çok çeşitlidir’ (Arat, R.R., *Kutadgu Bilig*, I. Metin, İstanbul, TDK. 1947; II Tercüme, TDK. Ankara, 1959. Kısaltması: *KB.*); *bütünlugin rastlıkın korkar teñri ta‘älidin‘âlimler ök öz kullaridin* ‘Tanrının kulları içinde ancak âlimler gerçekten ondan korkarlar’ (Mehmed b. Husrev al-Hârezmî, *Nehcü'l-feradis*, tıpkıbasım, TDK. tıpkıbasımlar dizisi: 35, Ankara 1956, s. 233-4. Kısaltması: *Nehc.*)

Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde *bir* sayı adı ile birleşen *ök* edatı, *bir* kelimesindeki ‘teklik’ ve ‘kısıntı’ anlamını daha da kuvvetlendirerek *-cık/-cik* küçültme ekine muadil bir vazife görmekte ve *birök* ‘biricik, bir tanecik, bir tek’ anlamlarıyla sıfat ve zarf olarak kullanılmaktadır:

bir ök oğlı erdi bu ay toldınıñ ‘Ay Toldının bir tanecik oğlu vardı’ (*KB.* 113-1158); *bir ök türlüğ ermez bu işke bilig* ‘bu iş için bir tek türlü bilgi yetmez’ (göst. e. 568-5723; *Anonim Kur'an Tefsiri*, Leningrad Asya Müzesi, cod. Mus. A. 332 co-Walidow 1914, no: 2475 s. 37a-8 Kısaltması: *Anon.*) v. b.

ök'un küçültme ekine muadil kuvvetlendirme vazifesi başka örneklerde de kendini gösteriyor: *ol nom erdini... yalañuz meniñ evim-te ök bar erür* ‘o şeriat cevheri yalnız benim evceğimde vardır’ (*AY.* 18-22/23).

bir ök kelimesi Kazak lehçesinde düzleşmiş ve *-ak* ekleşmiş şekli ile aynı tarzda kullanılır: *bir-ak aldıñğı çağımızda bir iki kara körünödü* ‘yalnız karşı tarafımızda iki kara nokta görünüyordu’ (*Prob.* III, 147-4); *sol kũarğa şıkkın kisilerdiñ işinde alpıs beske kelgen bir kart kisi bar edi*, *bir-ak sol kaitpai kaldı* ‘kovalamağa çıkan kimseler arasında altmış beş yaşında yaşlı bir kimse vardı ki, yalnız o geri dönmedi’ (göst. e. 124-15) v. b.

Bu lehçede sayı adları ile birleşen *-ak* eki, sayı adına tekerrür ifadesi de veriyor: *bir bieniñ etin*

bir-ak bala asadı

kırk bieniñ etin

kırk-ak bala asadı ‘çocuk bir kısırağın etini bir defada, kırk kısırağın etini de kırk defada yedi’ (göst. e. 115-18, 21).

Uygur metinlerinde kaynaşmış *birök* ‘bu sırada, ve, -ır -ırmaz’ anlamlarında bir ‘cümle açıcı’ ve ‘zaman zarfı’ vazifesi görüyor: *usınta udıntı, birök başın kötürüp körti...* ‘uykusundan uyandı ve başını

kaldırır kaldırmaz gördü ki...’ (Temir, A., *Die Konjunktionen und Satzleinleitungen im Alt-Türkischen*, I, II, Oriens IX, 1956, s. 56, § 10. Kısaltması: *Konj.*). Bu lehçede *birök*, *ötrü* ve *yme* kelimelerinden sonra da gelerek, *ötrü birök*, *yme birök* ‘bunun üzerine, bundan sonra, birdenbire’ anlamlarında mürekkep birer cümle açıcı ve zarf vazifesi görmektedir (örnekler için bk. *Konj.* I, § 17/2 ve 25/2). Şart cümleleri başına gelen ve pek çok kullanılan *birök*, ‘eğer’ e muadil bir şart edatıdır: *birök oğ(u)lu priañkari tigin meniñ savımça kulsar timin ök (burhan) larniñ ağır satıglıg nomın nomlayurmen* ‘eğer kağan oğlu Priañkari prens benim sözüme göre hareket ederse, ben ona Budanın ağır paha-daki akidesini öğretirim’ (*U III*, 47-25; başka örnekler için bk. *TT I*, 7-13; *U III*, 9-1, II Rückseite 2; *TT X*, 32-477; *Konj. II*, s. 247 *birök*). Yardımcı şart cümlelerinde *kim birök...sar* ‘her ne kadar ise de’, *apam birök...sar* ‘eğer, gerçi’ ve *kaçan birök...sar* ‘ne zaman... o zaman’ kullanılışlarına da rastlanır (*Konj.* § 33/I, 33/3, 38). *birök*, şart cümlelerinde şart edatı olarak bugün Kırg. lehçesinde de göze çarpıyor: *birök seni tastasam yazık bolur* ‘eğer seni yalnız bırakırsam günah olur’ (Radloff, W., *Wb. IV*, s. 1747) v.b.

ok/ök edatı Alt., Tel., Leb., Şor, Kazk., Kırg., Tar., Soy., Sag., Koyb., Kaçın, Küerik, Kumandi, Kırım lehçelerinde de yukarıda saydığımız değişik kuvvetlendirme vazifeleri ile kullanılmaktadır: *pus kudai ok tep yañdap yadıbis* ‘biz de tanrıya inanırız’ (*Prob. I*, 138-8);

küldö körömün köbüknök-ai

süttö körömün köbüknök-ai ‘gölün köpüğünü de görüyorum, sütün köpüğünü de’ (*Prob. IV*, 46-aş. 5,4; başka örnekler için bk. *Prob. I*, 197-11; II. 1, 21-51, 52; 69-594; *IV.* 20-23). Tekerrür vazifesi ile:

kudai pergen malnı kudai-ok aldı

kudai pergen çonni kudai-ok aldı ‘Tanrının verdiği hayvanı yine Tanrı, Tanrının verdiği halkı yine Tanrı aldı’ (*Prob. II*, 37-582, 584); *islep at taptılar payağı paladan-ok* ‘atı arayınca yine o çocukta buldular’ (*Prob. IV*, 28-aş. 2) v. b.

ok/ök edatı arasına isim cümlelerinde *-dır* cevher fiili ekine muadil bir kuvvetlendirme vazifesi görür: *çuz atlas bolur kız uçuzı böz ök* sırmalı atlas nadir olur, değersiz olan şey bezdir’ (Arat, R. R., *Atebetü'l-hakayık*, TDK. İstanbul, 1951, s. 78-480. Kısaltması: *Atb.*); *küzelep parğan küzeği çurtund’ok* ‘ona güveyi olan kimse onun çadırın-

dadır' (*Prob. II*, 50-245); Kazakçada: *iş adamğa men onu körsütönüm çok, öltürsönüz kanım-ak, tiri kalsam colum-ak*; 'ben onu kimseye göstermedim, öldürseniz kanımdır, diri kalsam bahtımdır.' (*Prob. III*, 64-11, 12) v.b. *ok* bazan isim cümlelerinde isim ile cevher fiili eki arasına girer: *men abaoğçın* 'ben de babayım' (*Wb. I*, 991 *ok*³; çekimli fiillere girişi için bk. § 6). *ok* edatı Özbek lehçesinde de Kazakçada olduğu gibi düzleşmiş *-ak* ve ünlü ile biten kelimelerden sonra *-yak* şeklinde türlü kelime sınıflarına geliyor (Wurm, Stefan, *Das Özbekische*, Philologiae Turcicae Fundamenta, Wiesbaden, 1959, s. 523, § 33. Kısaltması: *Fundamenta*; *Özb. Gr.* § 430).

Rabguzî'nin *Kıyasü'l-enbiya*'sında zaman isimlerinden sonra gelen *ok*, zaman zarfı olarak kullanılan o isimlerin anlamlarını kuvvetlendirmekte yahut da bunların zaman ifadesini çabuklaştırmaktadır. Böylece *ok* edatı ile birleşen zaman isimleri, bir zaman zarfı durumu gösteriyor. *ol zaman ok kâfir boldı* 'hemen o zaman kâfir oldu' (*Schinkewitsch J.*, *Rabgüzis Syntax*, MSOS XXX, 1927, § 163. Kısaltması: *Schinkewitsch.*); *ol sa'at ok* 'hemen o saatte' (göst. y. ve Eckmann, *J.*, *Das Charezm Türkische*, Fundamenta, s. 135, § 233); *emdi rahmat kılığlı ermes-mn ertedinok rahmat kılığcı-mn* 'ben yalnız şimdi rahmet kılıcı değil, yarından itibaren de rahmet kılıcıyım' (*Schinkewitsch*, § 163); *Özb. birinçi yilde-yak* 'daha birinci yılda iken' (*Fundamenta*, s. 523, § 33: *ak*). *ok* edatının zaman kelimeleri ile bir zaman zarfı halinde kaynaşması özelliği *Ettuhfetü'z-zekiyye*'de pek açık olarak kendini gösteriyor. *Ettuhfe* yazarı Kıpçakçadaki *ok* edatını, *-gaç/-kaç* ve Türkmenlerin *-layın/-leyin* zaman zarfı eklerine muadil tutuyor: *imdi ok* 'şimdi, şimdiki vakitte'; *kündüz ok kelđi* 'gündüzleyin geldi'; *kece ok kettiler* 'geceleyin gittiler' (Atalay, B., *Ettuhfetü'z-zekiyye Fil-lûgat-it-türkiyye* çevirmesi, TDK, İstanbul, 1945, s. 112-75b, 127-88b. Kısaltması: *Ettuhfe*; zamirler ve isim-fiiller yanındaki zaman zarfı kullanılışı için bk. § 3, 8). Bu izah *ok* edatı için M. Kaşgarî'nin *Divanı Lûgat-it-Türk*'te vermiş olduğu kayda da uygun düşmektedir. Her ikisi de *ok*'u 'hal belgesi' olarak göstermişlerdir (*Div. Trc. I*, 37).

Yer gösteren isimlerden, *-de* bulunma hali eki ile yapılmış yer zarflarından sonra gelen *ok* edatı, ilgili yer zarfını kuvvetlendirdiği gibi, bazan bu vazifesinde fiilin oluş yerini oluş zamanına bağlayan bir 'zaman' inceliği de saklamaktadır: *ol yerde ök öldi* 'o hemen oracıkta öldü' (*Schinkewitsch* § 163); *bi ileyinde ok urıldı* 'ta beyin önünde

iken vuruldu' (*Ettuhfe*, 113-76a); *kul öyde oğ tutuldu* 'köle evde hemen şimdi tutuldu' (göst. y.) v.b.

§ 2. Uygur, Karahanlı, Harezmi metinleri ile Altay, Abakan, Kazak, Kırgız lehçelerinde zarf olarak da kullanılan nitelik sıfatlarından sonra gelen *oğ* edatı, bu sıfatları kuvvetlendirilmiş birer tarz zarfı haline getirmektedir: uyg. *..ol yekniñ küçi yme tñri burhanka |||||teñlig ök bolğay* '...o perinin gücü yine aynı tarzda Tanrı Burhan'ın gücüne denk olacak' (TT X, 24-332); Kutadgu Bilig'de:

künüg kör irilmez tolu oğ turur

yarukluğu bir teg talu oğ turur 'güneşe bak küçülmez, dopdolu durur; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir' (KB. 100-825); Oyrot lehçesinde *karğan da bolzo, iştēkey oğ kiji emtir* 'ihtiyar da olsa gerçekten çalışkan kimse imiştir' (Direnkova, N. P., *Grammatika Oirotskogo Yazıka*, Moskva - Leningrad, 1940, s. 221, § 148. Kısaltması: *Direnkova*); Abakan lehçelerinde: *men ölgön dēn tirig-oğ keldiñ* 'ben seni ölmüşsündür diye düşünürken, sen dipdiri çıkıp geldin' (*Prob. II*, 84-483); Kazakçada: *çağşı-ak adam* 'gerçekten iyi insan'; *cau köp-ak boldu* 'düşman pek arttı' (*Prob. III*, 112-17; başka örnekler için bk. Wb. I, 991 ok³, I/2,2).

bu, şu, ol işaret sıfatları ile birleşen *oğ* edatı, yine işaret sıfatındaki belirtme özelliğini daha çok kuvvetlendirmekte fakat sıfatın zarf olarak kullanılışına rastlanmamaktadır. *bu oğ yörügüg* 'bu tefsiri' (*AY*. 114-1); *bu oğ et'üzte* 'bu vücutta' (Bang W.-Gabain, A. von, *Uig. Stud.* 210-49); Alt. *bu oğ cil* 'bu yıl', *bu oğ kün* 'bu günde, aynı günde' (*Direnkova*, § 148); Tel. *bu oğ üige kirdim* 'bu eve-başkasına değil- girdim' (Wb. I, 991, ok³); Barab. *sul oğ u yirden kün sığadı tüşünde* 'rüyasında yine şu üç yerden gün çıkıyordu' (*Prob. IV*, 104-14; Eski-Anadolu Türkçesi için bk. Mansuroğlu, M., *Das Altosmanische*, Fundamenta, 171, § 3218) v. b. *ol oğ* ile: Kökt. *ol oğ tün* 'o gece-başka gece değil-' (*ETY*. 114-42); uyg. *ol oğ pişmiş yağlı etin* 'o pişmiş yağlı etini' (U III, 41 T I, D. 3); Alt. *ol oğ ağahtar* 'o ağaçlar' (*Prob. I*, 146-26); *ol oğ kiji oyto keldi* 'aynı adam tekrar geldi' (*Direnkova*, § 148); Abak. *ol oğ çolınca nandra parğan* 'aynı yoldan tekrar gitmiş' (*Prob. II*, 76-201); Barab. *ol oğ samanda* (*Prob. IV*, 27-18) v. b.

Soyon lehçesinde *mün* kelimesinden başka, *uğ* da yalnız başına bir işaret zamiri olarak kullanılmaktadır (Menges, K. H., *Das Sojonische und Karagassische* Fundamenta 662, § 3218).

§ 3. Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay metinleri ile, Altay, Abakan, Kazan, Özbek lehçelerinde ve Codex Cumanicus'ta *ok* edatı şahıs ve işaret zamirlerinden sonra da gelmektedir. Yalnız ya da bazı çekim ekleri almış şahıs zamirlerinden sonra gelen *ok* edatı, isimlerdeki gibi o zamirin anlamını kuvvetlendirmekte, fakat, birleştiği zamir ile yeni bir gramer şekli meydana getirmemektedir:

a) I. şah. zamiri ile: uyg. *kamağ sansardaki tınlıqların kop ödün asıg tusuğ kıtaçı edgü öglisi yme mn ök erür* 'Sansardaki bütün canlılara her zaman fayda sağlayan dost yine yalnız benim' (*U III*, 42-16, 84-12); *bölek ıddım anı şahımka men ök* 'onu şahıma hediye olarak ben gönderdim' (*Atb.* 47-79); *bu arabıka bir teve berse men ök bulayın ol kimersege uçmağ teveleridin bir tevege tedi* 'bu araba her kim şimdi bir deve verirse, ben de ona cennet develerinden birini bulurum, dedi' (*Nehc.* 162-6, aş. 3); Abakan lehçelerinde:

*ılğap çadır Kan Mergen
meñ kılızım meni ok sâb ödürer
meñ çıdam meni ok sazıb-ödürer
meñ sadağım meni ok adıb-ödürer*

'Kan Mergen ağlayarak: benim kılıcım beni -başkasını değil- sokup öldürecek; benim okum bana saplanıp öldürecek; benim yayım bana yönelip beni öldürecek' (*Prob. II*, 61-651, 52, 53). Bu edat Kazan lehçesinde daralmış ünlü ile *min ök* şeklinde 'ben de, bizzat ben' anlamıyla kullanılır: (bk. Thomsen, Kaare, *Das Kasantatarische*, Fundamenta, s. 420, § 332); kırg. *men ök sölösöyn* 'ben de konuşayım' (*WB.* 1, 991). Çokluk şekli ile: *âlemde er biz-okmız tip sakınursız, munda hem erenler bar* 'âlemde er yalnız bizleriz diye düşünürsünüz; burada başka erenler de var' (*Schinkewitsch*, § 163); *pis-ok adadañ ayrılğan ösküs kalğan paldar oşkop ılayıp yada-galdık* 'biz ise, atadan ayrılıp öksüz kalmış çocuklar gibi ağlayarak kaldık' (*Prob. I*, 125-26) v. b. Altay lehçelerinde *ok* edatı ara-sıra şahıs zamirine eklenmiş *-çilep* < *-çe-le-p* eşitlik ekinden sonra da yer alır: *mal kabrarga ürötkün! kandidâ yakşâ mençileb-ok paştığın!* 'ona hayvan gütmegi öğret ve iyi olan her şeyde sanki ben imişim gibi yol göster, dedi' (*Prob. I*, 166-21).

b) 2. şah. zamiri ile: *sen öksen sakınçım barır men muñun* 'tek düşüncem sensin, bu endişe ile gidiyorum' (*KB.* 139-1216; 171-1538; Harezmi metinlerindeki kullanılışı için bk. Eckmann, J., *Das Cha-*

rezmtürkische, Fundamenta, s. 135, § 33); verme hali ile: *mini yme saña oğ urunçak ıdyuk ol* 'beni rehin olarak yine sana gönderdi' (TT X, 32-483) v. b.

c) Tarihî metinlerde ve lehçelerde *oğ* edatının teklik 3. şah. zamiri ile birleşmiş şekilleri umûmiyetle işâret sıfatı olarak kullanılıyor (§ 2). Bu şeklin yalın ya da çekim ve çokluk ekleri ile genişletilmiş ve anlamı kuvvetlendirilmiş şahıs zamiri olarak kullanılışı seyrekdir:

kişig kim okısa kereklep tilep

ol oğ sözlegü aşnu sözni ulap 'birini kim lüzum görerek ister ve çağırırsa, söze de ilk önce o başlar' (KB. 113-961); *negü birse evre anı oğ alur* 'ne verilirse karşılığında aynı şey alınır' (göst. e.); *aar oğ siñdiñ* 'ona da nüfuz ettin' (Grönbech, K., *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Helsinki, 1949, s. 178. Kısaltması: KW.). Çokluk şekli ile: *anlar oğ* 'onlar da' *anlarını oğ* 'onları da' (KW. s. 178); *olarka oğ satgıl* 'işte onlara sat' (Schinkewitsch, § 163); *anlarka oğ sorıñlar* 'onlara sorun' (Anon. 39a-7) v. b.

Uygurcada, Codex Cumanicus ve Ettuhfetü'z-zekiyye'de teklik 3. şah. zamirinin bulunma halinden sonra gelen *oğ* edatı, zamirdeki zarf kullanımını kuvvetlendirmekte ve *anta oğ* 'o zaman, o sırada, bunun üzerine, -ır...ırmaz' anlamlarında bir zaman zarfı vazifesi görmektedir. Bu şekle bilhassa uygur metinlerinde bol rastlanır: *ayig kılınçlağ kişiniñ ölümü yakın keltükte añ aşnu etüzinteki intrileri kaçığıları başıntın ölüp barır... yüz yüzegüsinte marımlarında barça ölüm yadılıp anta oğ oğ içginur* 'günahkâr kimsenin ölümü yaklaşıncı önce vücudundaki his organları soğulur. Bütün vücuduna ölüm yayılır ve bunu müteakıp derhal şuuru kaybolur' (TT III, s. 26-not 5); *oğın saplap toşg(uru) tartıp bodisvt oğuşluğ yañaniñ yürekre urdı. anta oğ bodisvt yaña katıg ünin urladı* okunu çekip bodisatva soylu filin göksüne sapladı. Bunun üzerine bodisatva soylu fil acı bir sêsle haykırdı' (U III, 58-5); başka örnekler için bk. Konj. s. 54, § 5; KW, s. 178; Ettuhfe, s. 129-90a) v. b.

Rabguzî'nin Kısasü'l-enbiya'sında *anda oğ* kuvvetlendirilmiş bir yer zarfıdır: *anda oğ aklıkdan ölgey* 'hemen orada aklıktan ölecek' (Schinkewitsch, § 163). Schinkewitsch *andağ uğ* şeklini de bir yer zarfı olarak gösteriyor: *teriñ çukur kazıp kümeliñ andağ uğ ölgey* 'derin çukur kazıp gömelim, oracıkta ölecek' (göst. y. Aynı kullanılış için

bk. *Anon.* s. 46-3: *andağuk*, 33b-aş. 3 *mundağuk*). Bulunma ve ayrılma hali ekleri ile yapılan yer zarflarının *ok* edatı ile kuvvetlendirilmesi olayı, Altay ve Abakan lehçelerinde de göze çarpıyor: *şünü kijini alıp and 'ok yadıp pādi* 'Şünü adlı kimse ile evlenerek oracıkta yerleşti' (*Prob.* I, 185-aş. 4/5); *anañ ok çazağ pastı Puğa-Deke* 'Puğa-deke oradan da yaya gitti' (*Prob.* II, 36-567) v. b.

Altay lehçelerindeki yardımcı bir fiil ile zarflaştırılmış ve *ok* edatı ile genişletilmiş *anīp ok* şekli, 'böylece, bu şekilde, aynı tarzda, yine' anlamlarında bir 'kuvvetlendirme' ve 'tarz' zarfı haline gelmiştir: *tün koyulğan sain tabaštari anīp ok koyula bardı* 'gece ilerledikçe gürültüleri de o nispette arttı' (*Prob.* I, 144-8); *emdi pis anīb-ok yūdañ korkıp yöjōbisti üige salbai yadībīs tep aittılar* 'biz şimdi harpten yine aynı şekilde korktuğumuzdan, eşyamızı evde tutamıyoruz dediler' (göst. e. 153-19) v. b.

Uygurcada 3. şah. zamirinden yapılmış *ançulayu* (yapısı için bk. *Konj.* II, s. 238) tarz zarfından sonra gelen *ok* edatı, bu zarfın vazifesini daha da kuvvetlendirir: *kayū yme ertmiş ödki, ançulayu ok kelmedük ödki... yalañuklarta* 'geçmiş zamandaki ve yine -aynı tarzda-gelecek zamandaki canlılar arasında' (*TT IVB* Anmk. 36; Ayrıca bk. *Konj.* I, s. 52, § 19; *Alt. Gr.* § 345). Altay lehçelerinde buna muadil *andī ok* kuvvetlendirilmiş tarz zarfı vardır: *pütken pūdüşteri andī ok kara soyoñdordī pīk tep polor* onların kıyafetleri ve boyları tıpkı Kara-Soyonlarınki gibidir' (*Prob.* I, 153-1); *kudaiga paş ezen yadım, sā andī ok polzın*. 'Tanrıya şükürler şimdi iyiyim, sen de aynı şekilde olasın'. (göst. e. 191-7) v. b.

d) *ok* edatı ile birleşmiş *bu, şu* işaret zamirlerinin, daha çok işaret sıfatı olarak kullanıldığına yukarıda dokunmuştuk (§ 2).

bu işaret zamirinden bulunma hali ve *ok* edatı ile genişletilmiş bulunan *munta ok* v. b. şekiller, türlü metinlerde ve lehçelerde anlamı kuvvetlendirilmiş yer zarfı olarak görünüyor. Fakat bu zarfta bazan 'fiilin o yerde ve hemen o sırada' oluşunu ifâde eden bir 'zaman gösterme' özelliği de gizlidir. Bunu *ok* edatının zaman kelimeleri ile kullanımından gelme bir özellik olarak kabul etmeliyiz: *bo maña umuğ ınağ bolğalı umaz... anın amtı bu kıziğ munta ok titeyin ıdalayın* 'bu benim için ümit olamaz. Bundan dolayı bu kıızı hemen şuracıkta terkedip gideyim' (*TT X*, 36-543); *Harz. İsmā'il Hācerden mundağuk toğdı* 'İsmail Hacerden hemen burada doğdu'; *Mevlā kudıratın*

mundağuk körgüzsün ‘Mevlâ kudretini hemen buracıkta göstereyim’ (*Schinkewitsch*, § 173); Abakan lehçelerinde: *çetton alıp mind’ok öltür* ‘yetmiş yiğit burada öldü’ (*Prob. II*, 36-557); *Tas çürek Pus çürek mind’ok öltür* ‘Tas çürek Pus çürek de burada öldü’ (göst. e. 36-559; 80-337) v. b.

e) Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kazan Türkçelerinde *ok* edatı, öz kelimesinden iyelik ekleri ile yapılmış dönüşlülük zamirlerinden sonra da gelir. Hem bu zamirin anlamını kuvvetlendirir: *melik özini özi ök törütdi tip aydı* ‘melik kendi kendini yarattı, dedi’ (*Anon.* 38b-12); Hem de ‘kendiliğinden’ anlamında bir tarz zarfı yerini tutar: *bo muntav öñreki burhanlar sözlemiş şlok nom kentü özi ök köñülinte klti* ‘bundan önceki Burhanlar tarafından söylenmiş olan şeriata dair misralar kendiliğinden hatırına geldi’ (*TT X*, 36-528); *kabuğniñ kovlu öziyök tüşti takı kabuğ özi açıldı* ‘kapunun kolu kendiliğinden düştü ve kapu kendi kendine açıldı’ (*Nehc.* 104-10); *munda bir kuğuğ bar, ol kuğuğka kemişiñ anda özi ök ölgey tedi* ‘burada bir kuyu var, o kuyuya atın; orada kendi kendine ölür dedi’ (göst. e. 355-12; başka örnekler için bk. KIVAMETTİN, *Burslan, Nehc-ül-Ferâdisten Derlenen Türkçe Sözlük*, TM IV, 169-250, not. I.).

§ 4) Abakan lehçelerinde *ok* edatı zarf olarak kullanılan yer gösterme kelimelerinde de kuvvetlendirici vazifesi görüyor: *pirzi çoldıñ per’ok candañ pirzi çoldıñ ar’ok çandañ ede par-turlar* ‘birisi yolun ta beri yanından, öteki de ta öte yanından gidiyor’ (*Prob. II*, 8-251, 252); *Ai Mökö arğ’ok pardı* ‘Ay Mökö daha ileri gitti’ (göst. e. 10-327); *adın orta çara attı pozun ort’ok çara attı* ‘atını da kendisini de ortasından yarıp parçaladı’ (göst. e. 84-455) v. b.

ok edatı yer yer tarz ve zaman zarflarından sonra da gelir: *Kırg. mā yañğıs ok çırka atalbas* ‘bana yalnız başına kimse tüfek(?) atamaz’ (*Prob. V*, 104-1452); Kazk. *men burunnan-ak bilüşem, bu calğanın turmasın* ‘ben bu yalancı dünyanın kalıcı olmadığını ta eskiden beri bilirdim’ (*Prob. III*, 79-15). *ok* edatının zaman zarfları yanındaki kuvvetlendirme vazifesi, Uygur metinlerinde çok görülür. Fakat bu tarzdaki kullanılıştaki *ok*, iki fikir arasındaki oluşu zaman bakımından birbirine hemen bağlayan bir ‘bağ’ vazifesi de görmektedir:... *ol ödün timin ök sımtağsız köñüllüğ bolurlar* ‘o zaman derhal gayretli gönle sahip olurlar’ (*TT III* izah, 131); *künniñ kurtulmaqlığ ödin kolusın otğurak bilser, timin ök anıñ eviñe bargalı taplayur* ‘kimin

kurtulma zamanını kesin olarak bilirse, 'derhal onun evine varmağı uygun görür' (TT X, 22-274; başka örnekler için bk. U III 5-12; Suv. 375-7; Konj. I, § 32/3). Yahut *trkin ok* şeklinde: *ilig begniñ amranmak köñüli yökerü bolup, trkin ök atdın kodı tüşüp ağlağ yirte ol tişi bars birle amranmak törü tegin (ti)* 'Bu anda hükümdarın sevgi arzusu üstün geldi ve derhal attan inerek ıssız bir yerde dişi pars ile birleşti' (U III, 63-9; ayrıca TT X, 34-511) v.b.

f) Uygurcada *ok* seyrek olarak kaçan zaman zarfından sonra da geliyor: *bodis(a)t(a)v tigin kaçan ok ölüğ ol tip tidiler* 'Bodisatva Prens çoktan beri -ne zamandan beri- ölüdür dediler' (AY. 635-17)¹ v.b.

ok edatı Uygurcada hem cümle açıcı, hem bağ, hem de bir tekerrür ve kuvvetlendirme zarfı olan *yme, yana* kelimeleri ile birleşerek, aynı vazifeyi gören mürekkep bir zarf ve bağ meydana getirmektedir: *nat atlıg işiç elig bire kiñ ol, upanat işiçniñ kiñi elig bir bire ol, yime ok çadarlıg suvın üzüksüz tolu kaynar* 'nat atlı kazan elli ege genişliğinde, upanant denilen kazanın genişliği de elli bir egedir. o da yine küllü su ile kesintisiz dolu bir halde kaynar' (Bang, W.- (Arat) R. R., *Türlü Cehennemler üzerine Uygurca Parçalar*, TM. IV, 251-131); başka örnekler için bk. göst. e. 252-23; U III, 28-23; Konj. I, § 4a, b) v. b. *yme ok* Kutadgu Bilig'de de devam ediyor: *keçürdi yme ok ata kadğusun* 'babasının matemini yine böyle hayırlı işler yaparak geçirdi' (173 - 1565); *atañ öğretümedi erdem bilig*

tegümedi mindin yme ok elig 'baban sana fazilet bilgi ve öğretmedi, ben de bu hususta sana pek yardım edemedim' (göst. e. 197 - 1794).

Kutadgu Bilig'de sıfatlar- dan önce gelerek kuvvetlendirme zarfları yapan *iği* 'pek' kelimesi de çok kere bu vazifeyi *ok* edatı ile birleşmiş olarak görüyor: *iği ök yakın* 'pek yakın' (BK. 157-140); *iği ök öküş* 'pek çok' (göst. e. 259-2454); *iği ök sak iş* 'pek hesaplı iş' (Göst. e. 237-222) v. b.

§ 5. *ok* edatı Uygurcada ünlü ile yapılan zarf-fiillerden sonra gelen ve o zarf-fiil ile bir edat gurubu meydana getiren *-u birle/-a birle* v. b. şekillerden sonra da geliyor. Bu şekillere '-dığı gibi, -r .. -irmaz' anlamlarında zaman gösterme özelliği daha kuvvetli olan birer mürekkep zaman zarfı inceliği veriyor: *men boşuğ y(a)rlıgka tegip ol balıktın*

¹ Soru zamirlerinden genişletilmiş *nek* ve *neçük* için bk. § 11, 13-e

öndüm. ne öne birle ök k(a)ltı tül tüşep odınmış teg tiriltüküm bu erür tip tidi 'ben affe nail olup, o şehirden çıktım. Çakar çıkmaz sanki rüyadan uyanmış gibi oldum, uyandığım gibi dirilmem bundandır' (AY. 16-14); *ne muni eşitü birle ök ürküp belinlep ötrü orduka kirip hatunka inçe tip ötündi* 'bunu işitince hizmetçi kız korkup, hemen saraya girip hatuna şunu arzetti' (AY. 621-21) v.b.

ök, Uygur ve Harezmi metinlerinde seyrek olarak *üskinte*, *üzesinde* edatları ile de birleşir; bu edatları zaman zarfları kullanılışına sokar: *bramanlar yme ilig beg üskinte ök korıg kırgınlarnıñ iliglerin///// tutup öni öni iltgeli oğratılar* 'brahmanlar hükümdarın bulunduğu sırada saray hanımlarını ellerinden tutup uzaklaştırmaya çalıştılar'; *melekü'l-mevt aydı maña ferman andağ turur kim atı üzesinde ök canını kabz kılğıl teb* 'Azrail: bana o atı üzerinde iken canını al diye ferman buyuruldu, dedi' (nehc. 441).

§ 6. *ök* edatının birleştiği kelime ve şekiller bazı lehçelerde pek dikkate değer bir durum gösteriyor. Şimdiye kadar bu edatın isim gurubuna giren kelimeler ile yaptığı birleşmeleri ve bu birleşmelerdeki çeşitli kuvvetlendirme vazifelerini göstermeğe çalıştık. Çok geniş bir kullanılış alanı olan *ök* edatının, ayrıca türlü çekimli fiillere ve fiil gurubuna giren başka gramer şekilleri yanına da gelebildiği görülmektedir.

M. Kâşgarî *ök*'u fiillerde kuvvetlendirme edatı olarak gösteriyor: *bargıl ök* 'varasın ha'.' (Div. Trc. I, 37-11). *ök* edatı bazı tarihî metinler ile Altay, Abakan ve Kırgız lehçelerinde şahıs ekleri alıp çekimli fiil olarak kullanılan türlü isim fiillere de ekleniyor. Bu tarzdaki birleşmelerde *ök*, umumî olarak kip eki ile şahıs eki arasında yer almıştır. Vazifesi de fiildeki oluşu ve zamanı kuvvetlendirmektir. Fakat bazı fiillerde de *ök*, ancak kalıplaşmış bir şekil olarak muhafaza edilmektedir: Kökt. *bini oğuzu öltürteçi ök* 'onlar beni ve Oğuzu öldürecekler' (ETY. 102-10/11 Tyk.); *ilig aydı emdi maña çare yok muni edlese men kişi bolğu ök* hükümdar devam etti: şimdi benim için başka bir çare yok; onu yetiştirirsem muhakkak adam olur (KB. 180-163) -r geniş zaman kipi ile: *sık! tedir meñ ebimneñ! anızı sığar okpın tedir* evimden çık dedi. O da, çıkıyorum işte dedi' (Prob. II, 58-528); *pararokpın* 'elbette varacağım', *çirim ök* 'elbette yiyeceğim' (Göst. e. 58-500, 502). *tudarokstñ* (göst. e. 44-39, 40); *tudarokpıs* (göst. e. 56-436) v.b. örneklerde görüldüğü gibi öteki şahıslar ile de kullanılır. Bazan *tiler ök poldı* 'ricayı vâdetti' (Prob. II, 68-844) örneğindeki şe-

kilde, bir esas fiil ile bir yardımcı fiil arasına da geliyor. Muinü'l-mürid'-de *ok* edatına geniş zaman kipinin olumsuz şekli ile rastlanıyor: *haris hırşı hasret bulu bilmes ok* 'haris kimsenin hırısı hasret gibidir, aslâ kavuşamaz' (Muin. 7-13); Özbekçede olumsuz geniş zaman fiilinin ayrılma hali ile birleşmiş olan *ok*, bu şekli 'maksızın' anlamında bir zarf haline getirmiştir: *uzak kütmosten-āk üyge kaytemiz* 'daha fazla beklemeksizin eve döneceğiz' (Wurm, Stefan, *Das Özbekische Fundamenta*, s. 523, § 33); *cümlesi tügemesden-nak* 'daha cümlesi bitmeden önce' (Özb. Gr. § 430) v. b. *ok*, Altay ve Abakan lehçelerinde *-kan* eki ile teşkil edilen olumlu ve olumsuz geçmiş zaman kiplerinde de kullanılır: *ol til ıskan ok tedir* 'o da elçi gönderdi dedi' (Prob. II, 50-247); Kmd. *āñ ugdazı perbin-ok-sān* 'onun karısı bunu da vermedi' (Pritsak, O., *Das Altaitürkische, Fundamenta*, s. 596, § 33); *onoytolo çın boldı, ulustar tögün aydıspaytan ok emtir* 'gerçekten böyle oldu, halk yalan söylememiştir' (göst. e. s. 589) v. b.

§ 7. *ok* edatı tek tük sıfat olarak kullanılan isim-fiiller ile de birleşir: *ölügli ök er* 'ölmek üzere olan kimse' (KB. 168-1514); *kelip tüşken ok küninde* 'daha ilk geldiği gün' (Prob. I, 126-aş. 3) v. b.

§ 8. Uygurcada bulunma hali eki ile genişletilerek zaman zarfı haline getirilmiş bulunan *-dık* ve *-muş* geçmiş zaman isim-fiillerinden sonra gelen *ok* da, esas fiil ile zarf-fiil arasındaki zaman bağıını çabuklaştırma vazifesi görmektedir: *////// niñ bu muntağ savın eşidükte ök bramanniñ ilgin ıdıp kodtı* 'o brahmanın bu sözünü işitir işitmez, brahmanın elin serbest bıraktı' (U. III, 50); *ol yır üni eşitmişte ök bodistvlarñañ bilge biligin utğurağ bilti* 'o şarkı sesini işitince bodistvaların bilgisini tamamıyla anladı' (U. IV, 16-166; TT III, 94) v.b. Ettuhfetü'z-zekiyye yazarı *ok* edatını *-kaç/ -keç* zarf-fiil ekine muadil tutuyor. *-kan/-ken* eki ile yapılmış ve şahıs ekleri ile genişletilmiş isim-fiillerden sonra gelen *ok*'un, bunları zaman zarfı haline getirdiğini yazıyor (s. 112-75b): *ketkenim ok* 'gittiğim zaman', *kelgenimiz ok* 'geldiğimiz zaman', *alganıñız ok* 'aldığınız zaman', *yigeni ok* 'yediği zaman', *işkenleri ok* 'içtikleri zaman' v.b.

§ 9. *ok* edatı isim cinsinden kelimeler ile meydana getirdiği edat guruplarında ve isim-fiiller ile yaptığı birleşmelerde çok kere zaman zarfı vazifesi gördüğünden, bu durum onun benzetme ve aktarma yolları ile, zarf-fiil yapan eklerden sonra da gelmesine yol açmıştır:

a) Altay, Abakan v.b. lehçelerde *ok*, birleşik fiillerde yardımcı fiil ile *-p* zarf-fiil şeklinde bulunan esas fiil arasına girer: *tāb-ok yadıbis* 'elbet buluyoruz' (*Prob. I*, 141-9); *közünüñ yaşı çığıb ok keldi* onun da gözlerinden yaşlar akmağa başladı' (göst. e. 117-11); Abak. *oinab-ok köröin* 'oynuyorum' (*Prob. II*, 43-16); *sölöb-ok perein* 'söyleyivereyim' (göst. e. 65-736); *ıg ulgab-ok çadır* 'ağlıyor' (göst. e. 74-142; başka örnekler için *Wb. I*. 999 *ok*³) v. b.

b) Uygur metinleri ile Altay, Kazak, Kırgız, Kazan ve Özbek lehçelerinde *-p* ile yapılan zarf-fiillerden sonra gelen *ok*, bu zarf-fiil ile cümlelerin asıl fiili arasındaki ilgiyi kuvvetlendirir. Bazen da *ok* edatındaki bu vazife körlenmeye uğrar: *mamıka atlıg kıızı . . . sa kınıp ok . . . : men atası oğulum bo* 'Mamika adlı kıızı düşündü ve ben atası..' (*TT X*, 28-390); *men ol poyınça ijim iştenib ok adai Makarıya parıp kudaidiñ söziñ poyıñniñ tilge köçürüp yürdüm* 'ben hem kendi işimi işledim, hem de Ata Makarı'ya gidip, onun sözlerini kendi dilime çevirdim' (*Prob. I*, 124-aş. I); aynı şekilde *kımıldap-ak ekpeldi* 'kımıldayıp . . . alıp geldi' (*Prob. III*, 72-10); *oinadılar..at münüb-ok* 'ata binip oynadılar' *multık-mñnen atıb-ak meni atıp öltürsön* 'eğer beni vuracaksan tüfeğin ile vur' (*Prob. V*, 66-177); Kırg. *suramasam da yazıp ok berdi* 'istemediğim halde yine yazdı' (*Wb. I*, 991 *ok*³); Özb. *kelib-ak iş başlendi* 'o gelir gelmez işe başlandı' (Wurm, Stefan, a. esr. s. 512, § 3223)².

ok edatı Uygur metinlerinde *-p* li zarf-fiillerin olumsuz şeklienden sonra da gelmektedir: *nızbanıların ıya basa umadın ok . . . otça öpelür opuça kinlenür* 'ihtiraslarını yenemiyerek . . . ateş gibi yanar, girdap gibi dolanırlar' (*TT II*, B. 75) v. b.

c) *ok* edatı Kazan, Özbek ve Kurdak lehçelerinde *-gaç/-geç* eki ile yapılan zarf-fiillerden sonra da geliyor; Bu takdirde zarf-fiili çekimli-fiile bağlayan oluşun zamanını ivedileştirir: *miña karağaç-uk* tanıdı 'bana bakar bakmaz tanıdı' (*Wb. I*, 1606 *uk*) Thomsen, Kaare, a. esr. s. 418, § 3223)³; Özb. *kolge al-geç-ak* 'eline alır almaz' (Wurm, Stefan, a. esr. s. 513, § 3223)⁵) Kurd. *sal yazap bütkeç-ok* 'salı bitirir bitirmez' (*Prob. IV*, 209-8); *abişka sulai tigeç-ok* 'ihtiyar böyle der demez' (Bang, W., *Aus Türkischen Dialekten*, KSz. XVIII, § I) v. b.

² Kazan lehçesindeki *-p ak*'a muadil *-pırak*: *kıçkırıbırak* 'hıçkırarak' v. b. şekiller için bk. Thomsen, Kaare, a. esr. s. 418, § 3223.

³ *-gaç/-geç* zarf-fiil ekine gelen muadil kuvvetlendirme edatı için bk. göst. y.

§ 10. *ok* edatı gerek tarihî metinlerde gerek lehçelerde ünlü ile biten kelimeler ve edat hükmünde ekler ile birleşirken, türkçede hükümlü ses kuralı gereğince kendi ünlüsünü kaybedip birleştiği kelime ya da ek ile büsbütün kaynaşmıştır. Bu kaynaşma ve ekleşmeye muvazî olarak zamanla *-k* ekinin vazifesinde de bir zayıflama meydana gelmiştir. Şimdi bu edatın kaynaşmış olduğu ekleri ve kelimeleri verelim:

+*çak*/*çek* v.b. isimden isim yapma eki. +*çak* < +*ça* eşitlik hali⁴ + *ok* kuvvetlendirme edatı kaynaşmasından meydana gelen bu ek, Türkçede türlü teşkiller meydana getirir:

a) Osm. *köycek iste-*, *ailecek konuş-*, *evcek gel-* örneklerinde görüldüğü gibi, topluluk isimlerinden zarf olarak kullanılan kelimeler yapar.

b) Altı., Tel., Tüm., Tob., Küer., Şor lehçeleri ile, Uyg., çağ., Özb., Tar., Trkm. ve Osm. Türkçelerinde +*çak* eki, isimlerden küçültme isimleri teşkil eder: *ülçak*, *oğulçak* 'erkek çocuk' (*Prob.* I, 10-22, 28); *yılançak* 'yılan yavrusu' (*Wb.* III, 483), çağ. *kemirçek* 'kıkırdak' (*Pdc.*, *Lügat-ı Çagatay ve Türkî*) v.b.

c) Bu ek bazan da, müşahhas küçültme isimleri yapmayarak, +*cık*, +*gina* v. b. küçültme eklerine muadil küçültmelerde, sevgi ve acıma ifadelerinde kullanılır. Kazk. *kelinşek* 'gelinceğiz' (*Prob.* III, 10-4, 2); Barab. *kuskazak* (*Prob.* IV, 12-24) v.b.

d) Türlü lehçe ve metinlerde vasıflandırma sıfatlarından ve sıfat olarak kullanılan kelimelerden küçültme sıfatları yapar: Eski Anad. Türk. *tatlucak* 'tathca', *yakıncaç* 'yakınca' (Banguoğlu, T., SN.Ş 109), Trkm. *yalıncaç* 'çıplak' v.b.⁵

⁴ +*ça* eşitlik hali ekinin teşkil eki haline geçişi için bk. Korkmaz, Z., *Türk dilinde +ça eki ve bu ek ile yapılan isim teşkilleri üzerine bir deneme*, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi XVII S. 3/4, s. 275 - 358 Kısaltması: +*ça* eki.

⁵ Küçültme isim ve sıfatları yapan +*çak* ekindeki *-k*'nin, +*ça* küçültme eki üzerindeki kuvvetlendirme vazifesi az yada çok nisbette zayıflamış olduğundan, bu ek ile yapılan teşkillerin hepsinin kesin olarak < +*ça+ok*'tan çıktığını tayin etmek şimdilik güçtür. +*çak* v.b. eklerin bir kısmı şüphesiz < +*ça+ok* kaynaşmasından oluşmuştur. Fakat bunlar içinde +*cık* v.b. eklerden gelmiş olanlar da bulunabilir. Nitekim Prof. A. von Gabain *baltıçak* v.b. kelimelerdeki +*çak* ekini +*ç* +*ak* şeklinde üst üste gelmiş iki ayrı küçültme eki olarak kabul ediyor (*Die Sprache des Codex Cumanicus*, Fundamenta s. 56, § 311). Biz, *anta-kıa-ok* (Briefe d. Hts. 3-32, 9- 1876) v.b. küçültme eki ile yapılmış muadil örnekleri ve +*ok* edatının kullanıldığı alanını dikate alarak, bu gibi teşkillerin +*ça+ok* ile ilgili olduğunu kabul etmekteyiz. Bizce bu mürekkep ek içindeki *-k*, +*ça* ekindeki küçültme vazifesini daha da kuvvetlendirmekte olduğundan, ancak dolayısıyla yine bir küçültme eki vazifesi görmüştür.

e) Eski Anadolu Türkçesi ile Azerî v. b. lehçelerde sıfatlardan ve zarflardan kuvvetlendirici yeni tarz ve zaman zarfları yapar: *ar-kuncağ* 'yavaşça', *diñsüzcek* 'sessizce' (*Kelile*, 87-22); *tañlacak*'tan vaktinde' (SN. § 137) v.b.

f) +*çak* eki türlü lehçe ve metinlerde 'tahsis isimleri' de meydana getirir: *boyuncağ* 'gerdanlık, kolye' (Pröhle, W., *Karatschaisches Wörterverzeichnis*, KSz. X, 1909, s. 123); *bağımçak* 'hekim' (göst. e. s. 90); *elcek* 'eldiven' (türlü Anadolu ağızlarında) v.b.⁶

§ II. Uyg. *neçük* (*U IV*, 83-16), *neçükin*, *neçükleti* (*Hts.* 19-304); Anonim Kur'an Tefsiri'nde *niçük*, *neçük* (124a-10); Codex Cumanicus'ta yardımcı cümlelerde bir bağlantı edatı gibi kullanılan *neçik* (CC. 125-7, 35), Karayımcada aynı kullanılış *neçik* (Kowalski, T., *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*, W. Krakowie, 1929, s. 134-25), *neginçek* (göst. e. 237), Kazan ve Türkmen lehçelerinde *niçik* (Balint, G., *Kazanı Tatar Szövegek és Fordítás*, Budapest, 1875, s. 147; Ata Govşut-Sakalli, M., *Göroğlı, Türkmen Halk Eposı*, Aşgabat, 1941, s. 248-aş. 2); Baraba lehçesinde *nincik nicik* (*Prob. IV*, 28-15, 156-24) şekillerinde kullanılan ve 'niçin, neden, nasıl, ne zaman?'; Kom. *ançak* 'aslâ, artık' (KW. 371); Eşşüzürü'z-zehebiyye'de *ancak* 'fakat' (s. 46); bazı Anadolu ağızlarında *ançak* 'henüz, şimdi, şu anda, ansızın, birdenbire' anlamlarında birer zarf olan kelimelerde de *oğ* edatı kalıntısı vardır (fazla bilgi için bk. +*ça* eki § 52-57, 65).

§ 12. Eski Anadolu Türkçesinde zaman zarfları teşkil eden *-ıcağ/-icek*, *-ıcağ-az/-iceğ-ez* ekleri ile, yine bu devir metinlerinde ve bazı Anadolu ağızlarında aynı şekilde zarflar yapan *-ıncak/-incek* eklerindeki *-k/-k* ünsüzü de, eski *oğ* edatının kalıntısıdır. Fakat bu ekler içindeki *-k/-k* kuvvetlendirme etkisini hâlâ kaybetmemiştir: *elüm degiçek sini ben gözleyevem bir gün* Meodut, M., *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. yayını: 765, İst., 1958, § 268/2); *buni işidicek Banı Çiçek kakıdı* (Ergin, M., *Dede Korkut Kitabı*, TDK. yayını: 169, Ank. 1958, s. 148-11); *yūsuf anı görücegez ağladı* (Brockelmann, C., *AQJ.*; başka örnekler için bk. Mansuroğlu, M., *Das Altosmanische, Fundamenta*, s. 176-177; Çagatay, S., *Eski Osmanlıca Üzerinde Notlar*, DTCE. Derg. C. II, S. 2, s. 310 § 10 f ve 49); *yad gelip aşna oluncağ aşna yar elden geder* (Caferoğlu A., *Doğu İllerimiz Ağız-*

⁶ Bu ek ile yapılan türlü teşkillerin teferruatı için bk. +*ça* eki, § 98-105

larından *Toplamalar*, TDK. İst. 1942, s. 99-aş. 6); *biraz yol getdikcek Lētif Şah eycene fenaleşdi* (göst. e 30-21) v.b.

§ 13. Karaçay, Balkar lehçelerindeki *nek* 'neden?' soru zamiri de < *ne + ök* ' tendir (bk. ve krş. Bang, W., *Kosm.* I, s. 18, § 17/3; Çagatay, S., *Karaçayça Birkaç Metin* DTCF Derg. IX, S. 3, 2. 282-4): *nek qorkasa bolur Allah buyurğan* (Çagatay, S., göst. e. 282-4, 288-4) v. b.

§ 14. Altay lehçelerinde *kiçinek* < *kiçik + kine + ök*: *kiçinek ūlu yanıp yanıp keldi* (*Prob.* I, 8-6, 32); Eski Anadolu Türkçesinde *azkinek* < *az + kine + ök*: (Kelile 50-19; Çagatay, S., *Eski Osmanlıca Üzerine Notlar*, s. 308, § 9,⁷

§ 15. Karaçay, Balkar lehçeleri ile bazı Anadolu ve Rumeli ağızlarında *kibik*, Kazançada *kibik*, *kük*, Kırım Tatarcasında *kebek*, Kumukçada *kimik* şekillerine girmiş olan benzetme ve mukayese edatlarında da, *-k* | *-k* kuvvetlendirme eki yer almıştır < *kibi + ok*: *katın kibik* 'kadın gibi' (Çagatay, S., *Karaçayça Birkaç Metin*, 283-15); *seni kibik* (göst. e. 285-101); *tolğan ay kibik* (göst. e. 284-15; başka örnekler için bk. *Fundamenta*, III; *Index morphologique* madde: *kibi*) v.b.

⁷ Aynı *+kia* eki üzerine gelmiş *ok* edatı için krş Uyg. *anta-kia-ok* (Briefe d. Hts. 9-1876 ve s. 32 not 1876).